

Leon Debevec

Arhitektura kulture telesa v antični Grčiji

TELO: VEZ MED ANTIKO IN SODOBNOSTJO

V Švici živeči arhitekt in uspešen poslovnež Janez Hacin pripoveduje v dokumentarnem filmu, posvečenem njegovi življenjski zgodbi, kako je nekega dne v svojem biroju na kolegovi mizi videl narisano neobičajno in nelogično arhitekturno rešitev. Na vprašanje, zakaj se je odločil za tako rešitev, mu je kolega odvrnil: »Zakaj pa ne?« Podobno je na Ljubljanski »Arhitekturi« pred nekaj leti proizvajalec gradbenih elementov vabil študente k iskanju novih idej za uporabo njegovih proizvodov z udarnim sloganom »razbij obstoječe«...

Cvetki, nabrani na vrtilčku arhitekturnega ustvarjanja, nehoti razkrivata pomembni in hkrati simptomatični značajski potezi avantgardnih tokov sodobne umetnosti. Kažeta se v nonšalantnem spogledovanju z vsem, kar še ni bilo predmet umetniške tematizacije, iščoč hipnih atrakcij, ob hkratnem zmrdovanju nad temami brezčasne veljave na eni strani ter v razbrzdani relativizaciji samih temeljev istovetnosti umetnosti na drugi, ne meneč se za to, kaj bo pognalo na pogoriščih tega grotesknega zmagoslavja. Tako kot v preteklosti, ko je umetnost v plitvinah kriz, v katere je v stilni izvotljenosti že večkrat zašla, vedno našla v antiki svež navdih, ki se je razrasel v žlahtnost novega stilnega izraza, se tudi danes ob očitnih znamenjih neizogibnega bližajočega se »brodoloma« sodobnih umetniških praks zdi smiselno soočiti iz zive sedanjosti z modrostjo »starih«.

Med področji, kjer je vez med sodobnostjo in antičnim izročilom živa, skoraj neposredna, je nedvomno kultura telesa. Če se namreč naš čas lahko v čem primerja s časom antične Grčije, se lahko prav v svoji zagledanosti v telo. Reklamna in modna industrija sta preplavili naš vsakdan s podobami idealiziranih teles in v za potrošniške manipulacije vse bolj dojemljivemu posamezniku prebudili željo po podobnosti le-tem. Slednja se kaže v eksplozivnem množenju »fitness klubov«, vseh oblik osebne rekreacije, v množičnosti in raznolikosti športnih prireditev in medijski pozornosti, ki jih spremlja ter

prerašča v obsesijo, če smemo sklepati po razcvetu, pa tudi vse bolj množični uporabi lepotne kirurgije. Skrb za telo že zdavnaj ni več zgolj korak k trajnejšemu oziroma trdnejšemu osebnemu zdravju, ampak vse bolj postaja cilj, za dosego katerega je marsikdo pripravljen žrtvovati vse, celo zdravje samo. In kaj ima s tem opraviti arhitektura?

TELO IN ARHITEKTURA

Grajeni prostor in njegov kakovostni več – arhitektura – sta s telesom neločljivo povezana, saj je prav skrb za telo na pragu človekovega samozavedanja pobudila iskanje od surovega in nepredvidljivega naravnega prostora drugačnega, prijaznejšega, predvsem pa obvladljivega prostora, ki bo služil človekovim potrebam. Grajeni bivalni prostor je tako postajal zunanji »jaz« uporabnika oziroma, če si sposodimo domislico modnih oblikovalcev o obleki kot drugi koži, človekova »tretja koža« – udomačeni prostor, obvladljivi kozmos znotraj brezdanjega kaosa. Iznajdljivo ga je širil s pridružitvijo svojega bivališča bivališčem članov skupnosti, ki ji je pripadal, v naselbinske, kasneje pa vse bolj kompleksne, a hkrati jasno strukturirane urbane tvorbe, okrog katerih je razprostrl »tapiserijo« obdelovalnih površin. Ko je človek ugotovil, da lahko z na poseben način oblikovanim prostorom (z izbiro lokacije, z upoštevanjem razmerij, z domiselnim vključevanjem blagodejnih učinkov naravnih prvin sonca, vetrov, vode ..., s preiščeno uporabo različnih materialov, struktur in tekstur) poleg uporabnosti prebudi v sebi tudi estetska občutja, lahko govorimo o rojstvu arhitekture. Smisel arhitekture je utemeljen na njeni interakciji s telesom in meri na nikoli povsem uresničljivi cilj njegovega vsestranskega ugodja. Globoko v podkožju arhitekturnega razvoja, prepolnega prostorskih, oblikovalskih, konstrukcijskih, funkcionalnih in tehničnih domislic, odkrivamo rdečo nit, ki jo plete želja preoblikovati izvorno togo, nerodnemu oklepu podobno bivališče, v gibko estetsko dovršeno zatočišče, prilagodljivo stalno spreminjajočim se človekovim potrebam.

TEMELJA GRŠKE KULTURE TELESA

Posebej odlično mesto ima v teh prizadevanjih grška antika, saj je s svojimi arhitekturnimi rešitvami ustvarila brezčasne prostorske kakovosti, ki v najrazličnejših arhitekturnih reinterpretacijah odzvanjajo vse do danes. Ob nesporno edinstvenih dosežkih grškega arhitekturnega genija je na mestu vprašanje, kaj je bilo v ozadju grške zavzetosti za telo, ki je pognalo ustvarjalna hotenja tako visoko. S tem v zvezi prepoznavamo vsaj dva odločilna vzgiba. Prvi je povezan z varnostjo posameznika, skupnosti, polisa ali naroda kot celote, stalno ogroženih vsled neprestanih medsebojnih prask in rivalstva

za prevlado, pa tudi zaradi apetitov zunanjih sovražnikov po strateško pomembnih ozemljih. Učinkovitost obrambe je v pomembni meri slonela na fizični pripravljenosti vseh članov skupnosti. Dobro je poznana spartanska praksa izpostavljanja novorojencev, katere smoter je bila skrb za zdravo in kleno prebivalstvo. Skrb za zdravje narodovega telesa se kaže tudi v procesu izobraževanja mladih. Slednje je bilo razdeljeno na tri dele: na slovnico, glasbo in gimnastiko. Med njimi se je gimnastika zdela starim Grkom tako pomembna, da je v procesu izobraževanja zavzela toliko časa, kot vse ostalo učenje skupaj.

Drug, še pomembnejši vzgib, pa je bil povezan z vlogo religije v antični Grčiji in z mestom telesa v njej. Vpetost življenja antične družbe v religijo je tako posebno, da med poznavalci antike velja za enega najpomembnejših momentov razlikovanja antične stvarnosti od tiste, ki sledi (post-antične). V antiki smo namreč priča situaciji, v kateri religija ni zgolj eden izmed sistemov kulture, ki sobiva s številnimi drugimi, temveč ji je odmerjena edinstvena vloga – posredovanja, modularjanja, povezovanja, utrjevanja, v nekaterih obdobjih celo kontroliranja in določanja vseh ostalih.¹ Je nekakšno »bozonsko morje«, v katerem plavajo in so z njim prepojene vse prvine antične kulture. Čeprav grški bogovi uživajo na Olimpu v nesmrtnosti in večni mladosti, se hranijo z ambrozijo in nektarjem, dobro zaščiteni pred vsakodnevnimi obveznostmi, ki tarejo človeka, pa niso zaščiteni pred bolečino, trpljenjem ali hrepenenjem. Med seboj se prepirajo, pogosto se celo zapletejo v spopad s smrtniki. Radi spletkarijo in spreminjajo svoj zunanji videz, da bi lahko zapeljali smrtnika ali smrtnico v hetero ali homoseksualno ljubezensko zvezo. Čeprav se po žilah njihovih mladih in nesmrtnih teles pretaka *ichór* namesto človeške krvi, se bistveno ne razlikujejo od ljudi, saj si z njimi delijo isti izvor: to je Zemlja (*Gaía*) kot prednica, mati tako bogov kot smrtnikov. Grki so upodabljali svoje bogove kot idealizirane, a hkrati realistične mojstrsko proporcionirane človeške postave. Ker so bili praviloma upodobljeni v monumentalnih polnoplastičnih skulpturah – tempeljski kipi bogov so pogosto preseglji višino desetih metrov –, je bila njihova lepota očitna tudi najpreprostejšemu verniku. »Bogupodobnost« kot značilno stremljenje slehernega vernika je bila za Grka bolj kot za vernika katere koli druge religije povezana tudi s telesom. Lahko rečemo, da je skrb za lepoto telesa pri antičnih Grkih imela pridih religioznega, saj je grška kultura na čutno-zaznavni ravni v pomembni meri vzpostavljala svetost kot lastnost bogov prav prek podob njihovih idealiziranih teles.

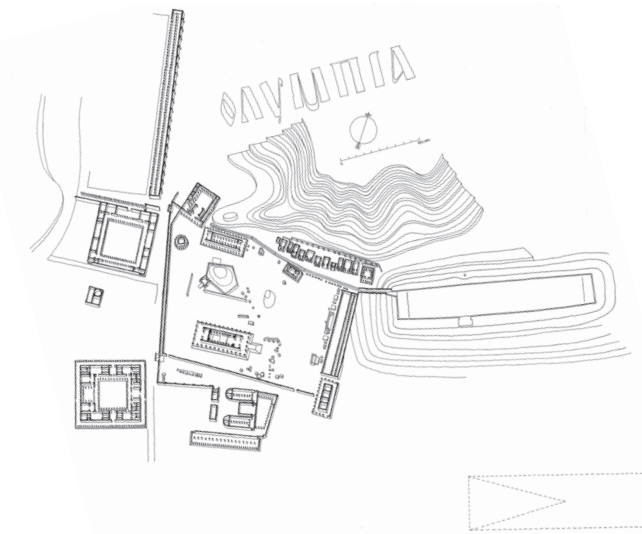
Zgledov idealne lepote Grku nikjer ni manjkalo. Zlasti meščan je bil dobesedno obsut s podobami golih idealiziranih teles, ki so polnile tako javni kot tudi njegov zasebni prostor. Na vsakodnevni poti na mestno *agorá* je bil v trenutku sredi skulptur herojev iz nekdanjih bitk in junakov demokracije,

1 Prim. Lincoln, »Epilogue«, 657.

postavljenih na državne stroške po okoliških stavbah, samostojno stoječe dvignjene na podstavke ali pa kot okras skrbno oblikovanih drobnih arhitektur, ki so zlahka javni prostor grškega mesta. Svetiščni kompleksi so bili prepolni skulptur atletov, umrlih junakov, dobrotnikov in bogov.² Tudi ko se je Grk zatekel v intimo svojega doma, je bil obkrožen s popolnimi telesi, upodobljenimi v okrasju čaš za pitje, amfor in najrazličnejšega drugega posodja. Predstavljamo si lahko, da grškemu meščanu ni bilo lahko živeti s popolno podobo v skulpturah upodobljenih teles. Imeti vsaj približno podobno telo je pomenilo, da se je potrebno z njim redno ukvarjati. Skrb za lasten videz, telovadba, pogosto posluževanje diete za lepšo postavo in najem osebnega trenerja – vse to so bile skoraj samoumevne sestavine kulture telesa v antični Grčiji.

RELIGIOZNA RAZSEŽNOST KULTURE TELESA

Lepoti božanskih teles so se najbolj približali skrbno trenirani atleti. Ne pretiravamo, če ugotovimo, da ima celotna ideološka struktura antične grške atletike svoje korenine v čaščenju bogov in da je bila utemeljena v globoki religioznosti antičnega človeka.³ Slednja pride do prepričljivega izraza v zasnovi velikih atletskih tekmovanj. Antično grško kulturo so odločilno zaznamovala štiri atletska tekmovanja z vsegrškim značajem in mednarodnim ugledom: še danes žive Olimpijske igre v Olimpiji, Pitijske igre v Delfih, Istmijske igre v Pozejdonovem svetiščnem kompleksu na Istmu in Nemejske igre v Zeusovem svetiščnem kompleksu v Nemeji (risba 1).

Risba 1: Svetiščni kompleks, Olimpija, helenistično obdobje.

² Prim. Stierlin, *Greece*, 55–59.

³ Prim. Valavanis, *Games and Sanctuaries*, 15.

Medtem ko je imela Olimpija vsled svetiščnega kompleksa, posvečenega najpomembnejšemu bogu Zevsu, nekakšno prvenstvo, so bile igre v Delfih, v Nemeji, na Istmu pri Korintu in v Atenah bolj regionalnega značaja. Skupaj so tvorila zaokroženi sklop tekmovanj, imenovanih *períodos*, v katero ni bilo nikoli vključeno kako drugo podobno praznovanje. Olimpija, Delfi, Istmos in Nemeja so bila štiri zelo pomembna vsegrška svetišča, ki so bila skupaj z Atenami glavni predstavniki grške kulture.⁴ Tu so bolj kot kjerkoli drugje prišla do izraza verska čustva in češčenje bogov, katerim na čast so potekale. Atletska tekmovanja zato niso bili avtonomni športni dogodki, kot so danes, temveč so se vedno odvijala v povezavi z verskimi praznovanji v ali blizu svetiščnih kompleksov, vzporedno z drugimi slavji v čast bogov, kot so bila žrtvovanja, procesije, molitve, himne in zdravice (pitne daritve).⁵ Slednje je lepo razvidno iz programa praznovanja v Delfih, imenovanega *Pýthia*. Trajalo je pet dni. Popoldne prvega dne se je praznovanje začelo s slovesno daritvijo na Apolonovem oltarju. Sledilo je žrtvovanje stotin živali, ki so jih za to slovesnost podarila mesta oziroma posamezniki, in nato uprizoritev spopada med Apolonom in Pitonom. Praznovanja tega dne so se zaključila s procesijo, ki se je odpravila od svetiščnega kompleksa in je potekala po mestnih ulicah. Drugi dan je bil namenjen nekakšnemu obrednemu obedu za udeležence, pri katerem so jedli pečeno meso žrtvovanih živali. Tretji dan so se vrstila različna glasbena tekmovanja. Potekala so na stadionu, od 2. st. dalje pa v gledališču, urejenem nad Apolonovim svetiščem. Četrty dan so se odvijala atletska tekmovanja, katerih program je bil povzet po igrah v Olimpiji. Zadnji dan praznovanja so se zvrstila tekmovanja s konji. Potekala so na hipodromu na bližnji ravnini pri Križi.⁶ Antični Grki so verovali, da so na ta način počaščeni bogovi navzoči in uživajo v plemenitem tekmovanju lepo grajenih teles ter v prikazovanju sposobnosti atletov, ki so tekmovali predvsem na čast bogov in šele nato za svoje rojstno mesto oziroma zase osebno. Tesno sorodnost med atletskim, verskim in obrednim dogajanjem lepo ilustrira fragment iz Filostratovega dela *De gymnastica*, ki po času nastanka sodi v zgodnje obdobje olimpijskih iger:

Potem so (duhovniki, op. L. D) položili posvečene kose (žrtvenih živali, op. L. D.) na oltar, na katerem še ni bil prižgan ogenj. Tekachi so bili stadij oddaljeni od oltarja. Pred njim je stal duhovnik in dal s plamenico znak za start. Zmagovalec je prižgal ogenj za žgalno daritev ter odšel kot olimpijski zmagovalec. (Filostrat, *De Gymnastica* 5)⁷

Podobno velja za dobro dokumentirano veličastno praznovanje, v sklopu katerega so potekala tudi atletska tekmovanja v Atenah, imenovano

4 Prim. Marinko, *Antična arhitektura*, 223.

5 Graf, »Sacrifice, offerings and votives – Greece«, 340–43.

6 Prim. Pedley, *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*, 135–51.

7 Prim. Valvanis, *Games and Sanctuaries*, 15.

Panathénaiá. Noč petega dne praznovanja je bila namenjena posebnemu tekmovanju, ki so se ga lahko udeležili samo atenski meščani. Šlo je za tek z baklami, ki se je začel ob Prometejevem oltarju v atenskem gimnaziju in se je po približno dveh kilometrih in pol končal na atenski akropoli, kjer je zmagovalc prižgal žrtveni ogenj na velikem oltarju, posvečenem boginji Ateni.⁸ Tekmovanja so tako imela povsem drug smisel. Bolj kot v osebno zmago slavje najboljšega, najbolj spretnega oziroma telesno najbolj zdržljivega športnika je bilo usmerjeno v iskanje nekoga, vrednega obrednih dejanj – posebne oblike komunikacije in preko nje bližine z bogovi –, ki so bila sicer pridržana samo duhovščini. Pomen obrednega vidika tekmovanja končno odslikava tudi nagrada zmagovalcu. Vsa štiri zgoraj omenjena atletska tekmovanja so bila t.i. *stephanítai*, kar pomeni, da so zmagovalce v posameznih disciplinah okronali s preprostim vencem, spletenim iz vejic svetega drevesa oziroma rastline, posvečene dotičnemu bogu.

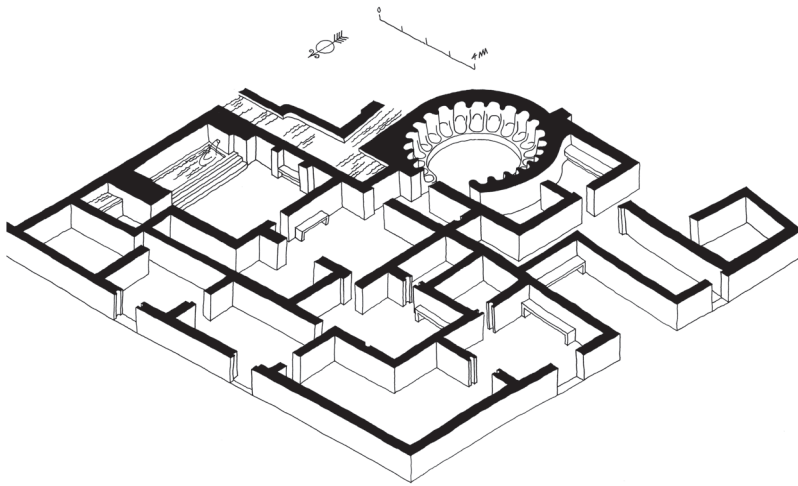
ARHITEKTURA KOT IZRAZ KULTURE TELESA

Opisani pomen telesa v antični Grčiji je nujno pustil sledi tudi v arhitekturi. Izpiljen občutek za lepoto telesa ni mogel zanemariti prostora, ki ga je človek uporabljal. Če se vrnemo k uvodoma uporabljeni opredelitvi človekovega bivalnega prostora kot njegove tretje kože, se ta v antični Grčiji v prvi vrsti tiče javnega mestnega prostora, bolj kot njegovega intimnega osebne bivališča. Grk je dan preživel na osrednjem mestnem trgu *agorá*, v senci tremov, svetišč ali pa na drugem javnem mestu, kjer je razpravljal o javnih zadevah; sodeč po ohranjenih zapisih je namreč veljal tisti, ki je zanemarjal udejstvovanje v javnem življenju, za nekoristnega lenuha. Blago sredozemsko podnebje z malo padavinami je pripomoglo, da mu je dom služil predvsem kot zatočišče za obedovanje in spanje. Zato se v arhitekturnem pogledu stanovanjski predeli antičnega mesta niso mogli kosati s sijajnimi javnimi stavbami. Mestni trg je bil s kamnom tlakovana ploščad, robove katere so z ene ali več strani zapirale stoe (ali stebriščne lope) ter trgovski lokali. Tu oziroma v neposredni bližini trga je stala mestna hiša ali *bouleutérion*. Z njimi je bil mestni trg vsebinsko, optično in kompozicijsko zaključena celota, obogatena s prijetnim senčnim zavetjem ob sončni pripeki.⁹ Mojstrsko izklesani kamniti stebri, bogata profilacija vencev in portalov ter polnoplastičnost skulptur so, zahvaljujoč močnemu soncu, ki je stopnjevalo žlahtnost arhitekture z nešteti senčnimi odtenki, spreminjali običajna vsakodnevna opravila v praznični užitek.

Skrb za telo se najprej kaže v skrbi za osebno higieno. V grški stavbni tipologiji najdemo temu namenjen poseben tip stavb, to je javno kopalnišče (risba 2).

8 Prim. Kyle, *Athletics in Ancient Athens*, 32–55.

9 Več o tem: Marinko, *Antična arhitektura*, 206–11.

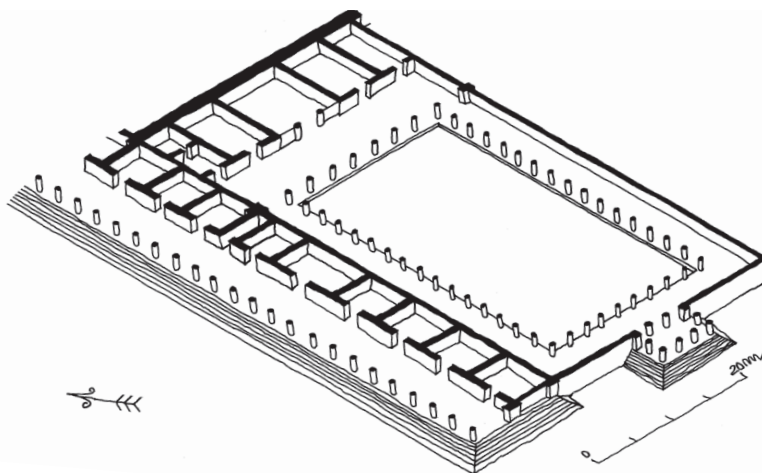

Risba 2: Kopališče, Megara Hyblaea, konec 4. st. pr. Kr.

Slednja so bila pri Grkih v rabi vsaj od 4. st. pr. Kr. dalje. Njihova glavna značilnost so prostori valjaste oblike z urejenimi kamnitimi kadmami za sedenje, v katerih je na kopalce padala voda. Kopališče v Olimpiji je eno najzgodnejših v Grčiji in vključuje devet kopalnih kadi za posameznika, postavljenih po obodu prostora, ter odprt plavalni bazen. Umivalnice oziroma preprosta stranišča so arheološko evidentirana šele v helenizmu na Delosu, Teri, Amorgu in v Eritreji.

Če je hotel Grk videz svojega telesa vsaj nekoliko približati idealu, ki je v skulpturah zapolnjeval javni prostor tako profanega kot tudi sakralnega značaja, je moral redno telovaditi. Slednje je v posebni meri veljalo za atlete, saj mora po Platonovih besedah atlet, ki meri na olimpijsko ali pitijsko zmago, stalno trenirati in nima časa za nobeno drugo aktivnost. Temu je bila namenjena posebna stavba, imenovana gimnazij (*gymnásion*). Gimnazij je bil kraj, kjer se je oblikoval grški meščan. Samo moški. Vsak meščan, ki je kaj dal nase, je hodil redno v gimnazij, kjer je gol in naoljen oblikoval svoje telo s tekom, ruvanjem, skakanjem, metanjem diska in podobno. V gimnaziju je meščan v tekmovanju z drugimi, z razkazovanjem svojega telesa, s tem ko se je trudil napraviti svoje telo bolj možato, spoznaval, iz kakšnega testa je. Zlasti skrbno so se v njih urili *épheboi*, zato da bi odgovorno služili v vrstah hoplitov. Izvorno ni bil gimnazij nič drugega kot odprt prostor, opremljen z vodo, pogosto v sklopu svetiščnega kompleksa. Zdi se, da do 5. st. pr. Kr. ni bilo potrebe po izrazitejši arhitekturni obravnavi tega programa. Senco in zatočišče za oddih so nudili drevesni gaji. Vsled vse pogostejše prisotnosti starejših meščanov in zlasti filozofov so v 4. st. pr. Kr. gimnaziji postopno začeli preraščati v intelektualna središča, čeprav ni bil v njih element telesne vadbe nikoli zanemarjen. Izobraževanje je postalo bolj pomembno. Tako je vsako grško mesto imelo vsaj en gimnazij, ki ga je zgradila država.

V mestih helenistične dobe so gimnaziji že pretežno delovali podobno kot današnje srednje šole. Zato se je tudi njihova arhitektura morala prilagoditi novim potrebam. Tako je gimnazij postal arhitekturno ograjen prostor atrijskega tipa, pravilnega kvadratnega ali štirikotnega tlorisa z nanizanimi prostori okrog osrednjega odprtega dvorišča, obrobjenega s tremi (risba 3).

Risba 3: Gimnazij, Milet, 2. st. pr. Kr

Za učenje in nastope so bile urejene večje in manjše dvorane ali *eksédre*, za gimnastične vaje odprti in ograjeni prostori (dvorišče ali *sphairistérion*), za higieno kopalnice s kadmi in s tekočo vodo. Med značilnimi deli gimnazija je še prostor za preoblačenje (slačilnica ali *apodytérion*). Ker so bili gimnaziji pomembne javne stavbe, so imeli praviloma arhitekturno poudarjen vhod s propilejami. Kot izobraževalna središča so postala pomembna žarišča grške istovetnosti. Relativno skromni ostanki so ohranjeni v Miletu, Epidavru in Prieni. Grki so dajali veliko težo notranjemu in zunanjemu blišču njihovih gimnazijev. Zato so jih krasili s kipi bogov, zlasti zaščitnika Hermesa, herojev, zmagovalcev na javnih igrah in odličnih posameznikov vseh družbenih slojev.

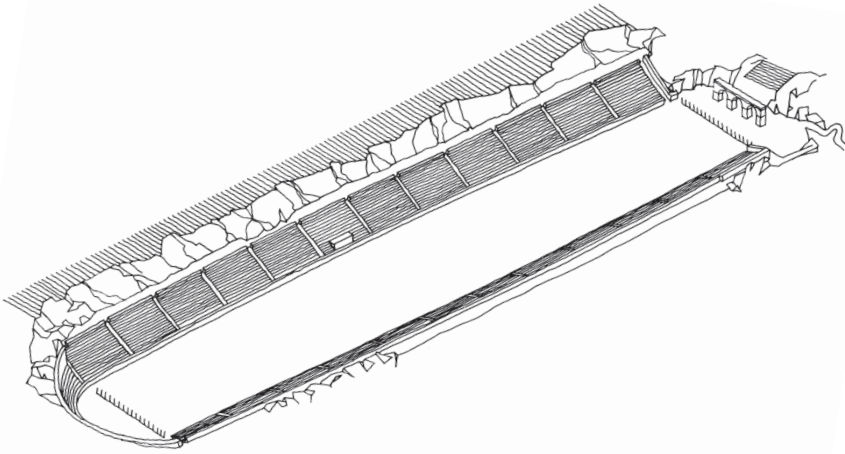
Kot del javnega gimnazija se skoraj praviloma pojavlja po velikosti in programski kompleksnosti enostavnejši stavbni tip ali palestra (*palaístra*). Slednja lahko deluje tudi povsem samostojno, medtem ko si gimnazija ni mogoče predstavljati brez palestre. Palestre so najstarejši športni objekt v antični Grčiji, sprva zasnovane kot peščene površine v bližini gozdov, potokov in travnikov ter včasih obkrožene s tremi. To so bile stavbe javnega ali pa tudi zasebnega značaja, namenjene urjenju atletov v rokoborbi in boksu. Njeno standardno zasnovo sestavlja štirikotno dvorišč, obdano s kolonado, za njo pa so bili nanizani prostori za preoblačenje, kopanje, prostori za druženje in učenje.

Tako gimnazij kot palestra sta introvertirani arhitekturi po videzu in po načinu delovanja, saj nista bili urejeni za prisotnost občinstva, ki bi spremljalo

dogajanje. Čeprav sta navzven s svojo solidno gradnjo iz pravilnih in skrbno pripasanih klesancev, arhitekturno poudarjenim vhomom ter s samim volumnom kazali na posebnost vsebine, se njune glavne arhitekturne vrednosti pokažejo šele v notranjosti. Med njimi gotovo izstopa doživljajsko bogastvo pokritih stebrišč, obogatenih s kipi grških odličnikov, ki blažijo ostrino prehoda iz odprtega naravnega prostora v notranjost. Ritem premišljeno, po človekovi meri komponiranih stebrov in nanje naloženega ostrejša v vzdolžnih pogledih ustvarja edinstveno dramatičnost, hkrati pa poglede proti osrednjemu odprtemu vadbišču uokvirja v zanimive sekvence.

Po velikosti največji arhitekturi namenjeni športnim tekmovanjem sta stadion (*stádion*) in hipodrom (*hippódromos*). O velikosti priča že podatek, da je lahko atenski stadion sprejel petdeset tisoč, stadion v Olimpiji pa petinštirideset tisoč gledalcev. Praviloma stojita v neposredni bližini svetiščnega kompleksa, kar tudi ponovno priča o prepletenosti atletskih tekmovanj z religijo.

Izvirno je bil stadion zgolj izravnana površina, namenjena tekmovanju v teku in dolga en stadij (185 metrov ali 600 grških čevljev). Na eni ali ob obeh vzdolžnih straneh tekmovalne površine so bile urejene tribune za gledalce. Pravi arhitekturni razvoj je doživel stadion šele od časa od 4. st. pr. Kr. dalje. Pri zgodnejših primerih je bil prostor za gledalce zaključen ravno, kasneje pa sta bili zaradi boljšega pregleda gledalcev nad dogajanjem bočni tribuni povezani s polkrožnim zaključkom (risba 4).

Risba 4: Stadion, Delfi, 5. st. pr. Kr.

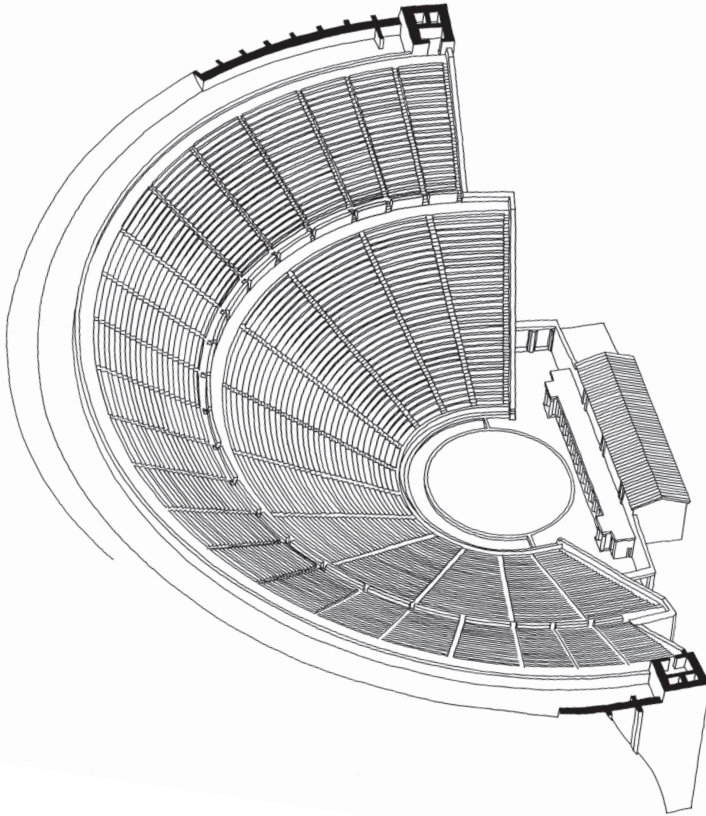
Tribune so bile od tekmovalne steze ločene s kamnito ograjo in prehomom, od koder so vodili pristopi do posameznih vrst, podobno kot v gledališču. Za tekmovalce in sodnike je bil urejen poseben vhod. Startna linija je bila označena s kamnitim pragom, v katerega je bil pritrjen mehanizem *hýspleks* za istočasen start tekmovalcev.¹⁰ Tekmovalci so se pomerili v različnih tekih,

¹⁰ Podroben opis: Valavanis, *The starting Mechanism*.

kot so *stádion*, *díaulos*, *dólíchos* in tek v polni vojaški opremi. Tu pa so potekala tudi tekmovanja v borilnih veščinah: v rokoborbi, boksu in pankratiju (*pankrátion*), ki je bil mešanica rokoborbe in boksa in je dovoljeval tudi grobe prijeme, ter v pentatlonu (*péntathlon*) ali prvi večdisciplinski tekmi v zgodovini športa, nekakšnem peterboju (sestavljali so ga skok v daljavo, tek, metanje diska, metanje kopja in rokoborba). V nekaterih primerih (kot v Delfih) je bilo vhodno pročelje stadiona poudarjeno z monumentalnimi propilejami.

Hipodrom pa je bil namenjen tekmam s konji, med katere je sodila tudi najprestižnejša v okviru atletskih iger, to je bila tekma bojnih vozov. Pojavil se je v helenizmu. V primerjavi s stadionom je bil občutno večji: v Olimpiji meri v dolžino štiri stadije. Po sredini je bil razdeljen z nasipom ali zidom, okoli katerega so potekale dirke. Razmejitev je bila lahko označena tudi z zgolj dvema stebroma. Sicer v arhitekturnem pogledu preprosta arhitektura je imela zapleten startni mehanizem, ki je zagotavljal sočasen start vseh konj. Ob obeh vzdolžnih straneh in ob krožnem zavoju so bili stopničasto razporejeni sedeži. Ob njem so bile lahko postavljene manjše zgradbe, s katerih so petični gledalci udobno spremljali dogajanje na tekmovališču. Najbolj prepoznavni arhitekturni element tako stadiona kot tudi hipodroma so tribune za gledalce. Če je bilo le mogoče, so jih prislonili ob brežino, v katero so vklesali stopnice za sedenje. Tam, kjer to ni bilo mogoče, so tribune podprli z leseno konstrukcijo.

Pregleda antične arhitekture, namenjene kulturi telesa, ne moremo zaokrožiti, ne da bi omenili gledališče. Čeprav praviloma ni bilo vključeno v atletska praznovanja, pa bi bilo mogoče reči, da je bilo dogajanje v njem svojevrstna hvalnica telesu, ko se je glas in gib v pesmi, plesu in dramski igri zilil v izpovedno sredstvo najglobljih vsebin. O izgledu gledališnega prostora je pred 4. st. pr. Kr. malo podatkov. Kasnejši, ki jih lahko še danes občudujemo v Atenah, Delfih ali Epidavru, pa kažejo dve značilni prostorski enoti: relativno velike, praviloma polkrožno oblikovane tribune za gledalce (*théatron*), urejene po pobočju, in na dnu vanje vpeto krožno oblikovano ploskev ali orkestro (*orcéhstra*), prvotno namenjeno pesmi in plesu (risba 5).

Risba 5: Gledališče, Epidaver, 4. st. pr. Kr.

Gledališče v Atenah je lahko sprejelo trideset tisoč gledalcev. Kmalu je bil orkestri na hrbtni strani dodan oder (*skené*), najprej lesen in dvignjen nad orkestro, v 5. st. pr. Kr. pa se je postopno razrasel v pravo iz kamna zgrajeno odrsko zgradbo, pokrito s samostojno streho.¹¹ S svojo voluminoznostjo in domišljeno arhitekturno izoblikovanostjo je *skené* znatno razširila dramaturške možnosti uprizarjanja iger ter tako stopnjevala njihovo učinkovitost, pogledom s tribun pa je postavila nekakšen arhitekturni zaslon in s tem usmerila gledalčevo pozornost od sicer praviloma izjemnih panoramskih pogledov na dogajanje na odru. Grška gledališča odlikuje izjemna akustika, ki je rezultat tako poznavanja zakonitosti gibanja zvoka kot geometrijske čistosti zasnove gledališča. Grški arhitekturni genij je razvil še nekakšno miniaturno različico gledališča imenovano odeon (*oideion*). Zaradi manjših dimenzij je bil pokrit. Uporabljali pa so ga za glasbena tekmovanja. Prvotna zasnova, kakršno kaže na primer Periklejev odeon v Atenah, je bila preprostejša in se kaže kot kvadratna dvorana, pokrita s piramidno streho in zaradi večjih razponov podprto z vrstami stebrov v notranjosti. V njej ni sledov tribun za občinstvo.

11 Prim. Stierlin, *Greece*, 167–71.

Velikost predstavljenih arhitektur stadiona, hipodroma in gledališča na eni strani ter slikovitost in filigranska razgibanost grške pokrajine, ki je posebej prepričljiva na mestih, kjer so zrasli najpomembnejši antični svetiščni in drugi kompleksi, sta grškega arhitekta postavljali pred resen izziv, kako oboje povezati v novo harmonično celoto. Ko s temi očmi motrimo sicer resda po večini skromne ostanke opisanih arhitektur, se nam razkriva izjemna tenkočutnost in spoštljivost do naravnega prostora. Ogiblje se grobim zarezam v prostor, nasilnemu preoblikovanju terena, odpove se celo zanj sicer tako pomembni geometrijski čistosti zasnove – takrat, ko na ta način doseže kar se da neboleč stik arhitekture z naravnim prostorom. Zaveda se namreč, da ustvarja grška pokrajina z neštetimi naravnimi situacijami tako rekoč okvir, ki umetnost prehitava v velikem in malem in v katerega naj umetnost vdela le še dragocen kamen.¹²

SKLEP

Po-moderni arhitekturni dekonstrukciji in vsem njenim bolj ali manj domiselnim odvodom do danes navzlic kričočemu diskurznemu celofanu, v katerega vedno znova zavija lastno arhitekturno produkcijo, ni uspelo prekriti nekakšnega nelagodja nad človekom v vsej njegovi mnogoplastni raznolikosti, ki pa je njen končni smisel in zato tudi merilo kakovosti slehernega arhitekturnega napora. »Zakaj pa ne« čas, ki v svojem deročem toku nosi s seboj tudi »zakaj pa ne« arhitekturo (umetnost) vidi v amputaciji človeka iz arhitekture zgolj še ne povsem izsesano satnico izvirnosti, s katero vedno težje zasiti celo najnezahtevnejšega posameznika. S tem se ogiblje edinemu resničnemu izzivu arhitekture, človeku oblikovati prostor, v katerem ne bo zgolj deležen vsestranskega udobja, temveč ob moči katerega bo zaslutil transcendentno obzorje iskanja odgovorov na temeljna vprašanja o smislu njegovega bivanja. Namesto slednjega zlorablja njegovo bivanjsko neizpolnjenost z vsiljevanjem umetniškega dela kot transcendence same. Zato ostaja grški arhitekturni poklon človeku v vseh njegovih agoničnih hotenjih brezčasno merilo kakovosti, ki prej ali slej pokaže realni vrednostni domet sleherne arhitekturne stvaritve.

BIBLIOGRAFIJA

- Bowra, Cecile, Maurice. *Classical Greece*. New York: Time-Life, Inc., 1965.
 Curtius, Ludwig. *Die Antike Kunst*. Berlin - Neubabelsberg: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H., 1913.
 Fletcher, Sir Banister. *A History of Architecture*. London: Butterworths, 1987.

¹² Prim. Curtius, *Die Antike Kunst*, 185.

- Goldhill, Simon. *The perfect body*. [Http://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/301176.html](http://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/301176.html) (obiskano 5. 8. 2014).
- Graf, Fritz. »Sacrifice, offerings and votives – Greece«. V: Sarah Iles Johnston, ur., *Religions of the Ancient World*, 340–43. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004.
- Kyle, G. Donald. *Athletics in Ancient Athens*. Leiden: Brill, 1993.
- Lawrence, Arnold, Walter. *Greek Architecture*. Harmondsworth: Yale University Press, 1996.
- Lincoln, Bruce. »Epilogue«. V: Sarah Iles Johnston, ur., *Religions of the Ancient World*, 657–65. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2004.
- Marinko, Jože. *Antična arhitektura*. Ljubljana: Družina, 1997.
- Pedley, John. *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Roberts, John. *The Oxford Dictionary of the Classical World*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Stierlin, Henri. *Greece*. Köln: Taschen, 1997.
- Valavanis, Panos. *Games and Sanctuaries in Ancient Greece*. Atene: Kapon Editions, 2004.
- . *Hysplex. The starting Mechanism in Ancient Stadia*. Berkeley: University of California Press, 1999.
- Young, C. David. »Mens Sana in Corpore Sano? Body and Mind in Ancient Greece.« *The International Journal of the History of Sport* 22 (2005): 22– 41.
- Wightman, G. J. *Sacred spaces*. Leuven: Peeters, 2007.

THE ARCHITECTURE OF PHYSICAL CULTURE IN ANCIENT GREECE

Summary

Modernity and ancient tradition are manifestly bridged by physical culture. Architecture is inseparable from the body: it was man's concern for his body, on the very threshold of human self-awareness, that stimulated his search for a space adapted to his needs and more pleasant than the raw natural environment. The built space thus became an external 'Ego' – a third skin of the user, a domesticated cosmos within a boundless chaos. Considering the unique achievements of the Greek architectural genius, one may well inquire into the background of the preoccupation with the body which drove creative aspirations so high. There are two main causes. The first is the security of the individual and the entire community, often threatened by internal skirmishes for dominance or by the territorial appetites of external enemies. The second, more important, is the role of religion and the place of the body in it. Indeed, the entire ideological structure of classical Greek athletics is rooted in the worship of the gods, as an expression of the profound religiosity of the ancient man. This is attested by the great pan-Greek athletic competitions at Olympia, Delphi, Isthmia and Nemea.

Concern for the body encouraged the building of public baths, wash-houses and simple toilets. The public spaces abounded in sculptures depicting the ideal body, and any Greek who wanted to approach this ideal had to exercise regularly. This was the purpose of the gymnasium, an open space usually situated by water and often within a sacred complex. In towns of the Hellenistic period, the gymnasium became an educational institution as well. It was a space of the atrium type, generally a square or rectangular ground plan with a series of rooms running around the central open courtyard, which was enclosed on three sides. Part of a public gymnasium was often occupied by a building type simpler in terms of size and program complexity, the palaestra. Both buildings were introverted architecture, in appearance as well as in method of use.

The largest architectural structures devoted to sporting competitions were the stadium and hippodrome. The first was originally a simple level area, devoted to running competitions along the length of the Olympic stadium. Tribunes were set up for spectators on one or both longitudinal sides. The stadium underwent real architectural development only as late as Hellenism. The hippodrome, on the other hand, was devoted to horse races, especially prestigious battle chariot competitions. It was appreciably larger than the stadium and divided along the centre by a dyke or wall.

A review of classical architecture devoted to physical culture would be incomplete without mentioning the theatre with its monumental semi-circular tribunes, excellent acoustics, a circular orchestra and proscenium. Although it was not involved in athletic festivities itself, what took place in it was a 'panegyric' to the body, when music and movement fused in song, dance and dramatic play into a narrative vehicle of profound content. In addition, the Greek architectural genius developed a miniature variant of the theatre called an odeon, devoted to musical competitions. Because of its smaller dimensions, it could be covered. Judging by the modest remains of such architecture, the builders were extremely sensitive to the natural space. Violent transformations of the terrain are avoided, even the geometric purity of design is neglected in order to achieve the minimum clash of the architecture with the natural space. The Greek architectural tribute to man in all his agonistic desires remains a timeless measure of quality and the touchstone of almost every architectural creation.